

ADOLESCENCIJA
I PROCES
SOCIJALIZACIJE

Socijalizacija je “proces kojim se novim članovima zajednice prenose vrednote, norme, stavovi i ponašanja koja su zajednička istoj skupini.”¹³⁵ Cilj socijalizacije je pripremiti ili osposobiti pojedinca za preuzimanje odgovarajućih uloga u društvu. U procesu socijalizacije događa se proces interiorizacije temeljnih vrednota i stavova od strane pojedinca. Socijalizacijom dijete (tj. identifikacijom i asimilacijom) usvaja temeljne preduvjete kako bi kasnije mogao postati punopravnim članom društva i preuzeti odgovornost.

Socijalizaciju adolescenata možemo promatrati s dva različita, ali međusobna povezana gledišta: socijalizacija shvaćena kao sklop odnosa koje pojedinac ostvaruje s drugima (obitelj, skupina vršnjaka, škola, Crkva) i socijalizacija koju adolescent ostvaruje putem društveno ekonomskih, političkih i kulturnih struktura. Ovaj drugi vid socijalizacije posebno je važan u visokorazvijenim društvima u kojima se ona odvija usporenim ritmom.

Ovdje se usredotočujemo na prvi vid socijalizacije, a drugi, uzgredice napominjemo u poglavlju “Adolescenti i društvo”.

Prema Lewinu, socijalizacija je funkcioniranje ili interakcija između pojedinca i ambijenta.¹³⁶ U tom odnosu adolescenta i ambijenta koji ga okružuje, adolescent je psihološki i sociološki marginaliziran.¹³⁷ Lewin razlikuje tzv. primarnu i sekundarnu socijalizaciju. Primarna se događa isključivo u obitelji. Roditelji oblikuju “određenu društvenu stvarnost koju dijete prihvaća *tout court* kao objektivnu zbilju, zahvaljujući jakim emotivnim vezama koje određuju autentičan odnos s roditeljima.”¹³⁸ Sekundarna se socijalizacija ostvaruje putem svih ostalih dodira s društvenim institucijama, prije svega sa školom. Sekundarna socijalizacija dobiva na vrijednosti posebno danas, kada proces odgoja i obrazovanja postaje prioritet svakog društva.

ČIMBENICI SOCIJALIZACIJE U SUVREMENOM DRUŠTVU

U suvremenom društvu socijalizacija adolescenata obilježena je različitim poteškoćama jer su mladi postali moderni "nomadi" koji žive novi tip "nomadizma" na afektivnom, intelektualnom i duhovnom području. Tržišni sustav, mogućnost putovanja, utjecaj masovnih medija otvaraju im široka obzorja i mogućnosti susreta s različitim stilovima života.¹³⁹ Ako tome pridodamo veliki utjecaj dominantnih zapadnih kultura, među kojima na prvom mjestu američku, poteškoće su još veće. Stefano Pistolini, u svojoj knjizi *Gli Sprecati*, ističe kako je Amerika mentalno stanje za mnoge mlade u Europi.¹⁴⁰

Gotovo svi autori koji se bave problemom adolescencije suglasni su u tome da su obitelj, škola, skupina vršnjaka, Crkva (barem u zapadnim društvima) te i masovni mediji najutjecajnije i najvažnija ustanova socijalizacije. Među ovim važnim i najodgovornijim ustanovama, u prenošenju temeljnih normi, vrednota i oblika ponašanja, sve je očitiji raskorak u poimanju temeljnih odgojnih ciljeva. I ovdje je na snazi pluralizam vrednota, sadržaja i mišljenja koji je svojstven modernom društvu. Zbog velikog utjecaja kulturnog pluralizma, danas se sve više govori o krizi temeljnih odgojnih ustanova, i to na razini sadržaja, metoda ponašanja, identiteta i uloge prenositelja sadržaja.¹⁴¹ Zato, u visokorazvijenim društvima, gdje je tehnologija na visokom stupnju, neuhvatljiv utjecaj masovnih medija, mogućnost brzog putovanja, teško je ostvariti zamišljeni sklad u procesu socijalizacije.

Obitelj

Svaka odgojna ustanova ima svoju specifičnu i nezamjenjivu ulogu u procesu socijalizacije. Obitelj se u tom smislu smatra primarnom ustanovom, jer se u njoj događa primarna socijalizacija. To posebno vrijedi u prvim godinama života kada je dijete isključivo vezano za obiteljski ambijent. Obitelj je mjesto gdje pojedinac ostvaruje svoje temeljne potrebe.¹⁴²

Kada je riječ o socijalizaciji, ključno je pitanje koliko je obitelj danas, pod utjecajem naglih društvenih promjena, sposobna biti temeljna potpora adolescentima u izgradnji identiteta. Rezultati do kojih je došao COSPES potvrđuju da adolescenti 90-tih nailaze na poteškoće u ostvarenju vlastite identifikacije u životnom razdoblju između 14. i 19. godine i da obitelj nije uvijek pomoć u ostvarenju tog cilja.¹⁴³ U suvremenim društvima u krizi je upravo legitimitet obitelji i društvo ne pronalazi mehanizme kako zaštititi taj legitimitet. Uloga obitelji u suvremenom

društvu više je podržana moralnim legitimitetom, odgovornom kompetencijom i afektivnim odnosima, nego samim društvenim strukturama.¹⁴⁴

Najvažniji je cilj adolescencije izgradnja identiteta. Adolescent to ne može ostvariti ako se ne oslobodi infatilne navezanosti na roditelje. U procesu ostvarivanja vlastite neovisnosti i autonomije rađaju se sukobi s roditeljima. Sukobi nastaju poglavito onda kada roditelji adolescentima ne predstavljaju adekvatne modele ponašanja s kojima bi se mogli identificirati. Adolescenti traže nove modele izvan obiteljskog kruga. Upravo se u tome primjećuje određeni "diskontinuitet među generacijama."¹⁴⁵

Upravo na temelju takvih konfliktnih situacija rodila se sintagma "sukob generacija". Vrijedi li ona za današnje adolescente? Čini se da je taj sukob danas ublažen svojevrsnim kompromisom.¹⁴⁶

Iako se govori o konfliktnim situacijama između roditelja i adolescenata, najnovija istraživanja pokazuju da adolescenti 90-ih, više cijene obitelj od svojih prethodnika. Većina adolescenata u obitelji vidi temeljno uporište i maksimalnu životnu sigurnost. U razgovoru s roditeljima traže odgovore na najvažnija životna pitanja. Prema COSPES-ovu istraživanju, 63% ispitanika izjasnilo se da su im roditelji najbolji savjetnici.¹⁴⁷ I druga istraživanja pokazuju kako adolescenti na ljestvici vrednota obitelj stavljaju na prvo mjesto.¹⁴⁸ Na temelju navedenih rezultata može se zaključiti da obitelj za današnje adolescente ima povlašteno mjesto. Također se primjećuje da adolescenti 90-tih godina sve kasnije napuštaju roditeljski dom.¹⁴⁹ COSPES otkriva da 23% ispitanika ne želi razmišljati o budućnosti, a 22,3 % ne želi niti zamisliti svoju budućnost.¹⁵⁰ Činjenica je da današnji adolescenti daju obitelji posebno mjesto u svom životu. Znači li to da su otkrili njenu sociološku vrijednost? Prepoznaju li oni obitelj kao najvažniju društvenu ustanovu? Istraživanja pokazuju da adolescenti ne cijene obitelj kao vrednotu u sebi, nego kao "sigurno utočište" koji im pruža sigurnost i štiti ih od vanjskih opasnosti. Stoga F. Garelli zaključuje: "Adolescenti vrednuju obitelj zbog njene afektivne funkcije, zbog stabilnosti koju im ona pruža."¹⁵¹ Čini se da je vrijednost obitelji više instrumentalizirana, a manje vrednovana u sebi. To pokazuju rezultati istraživanja koja potvrđuju da adolescenti u svojim planovima ne stavljaju obitelj na visoki pijedestal. Na pitanje: "Kako se zamišljaš za 10 godina". Samo njih 49,7% je odgovorilo: oženjen/udata s djecom.

U svakom slučaju možemo zaključiti da današnji adolescenti ne dolaze u sukob s roditeljima u onoj mjeri u kojoj su to činili njihovi prethodnici.¹⁵² Oni cijene obiteljsku

sigurnost jer im je potrebna u njihovoj nesigurnosti i krhkosti. "Obitelj je postala permisivno mjesto, zaštićeno gnijezdo, koja daje sve, a ništa ne traži za uzvrat."¹⁵³ I sama obitelj doživljava veliku krizu. Sve promjene u suvremenom društvu zadiru u obiteljski život. Tradicionalni model obitelji došao je u pitanje. Proces autonomizacije i individualizacije, te emancipacije pojedinih članova obiteljske zajednice (žene i djece) snažno je uzdrmao homogenost stabilne obitelji. Kriza obitelji odražava se na život adolescenata. Posebno to vrijedi za one adolescente koji žive u obiteljima koje su izravno pogođene.

Skupina vršnjaka

Krajnji cilj adolescencije potpuna je integracija u društvo. Izlazak iz obitelji ne znači odmah potpuno uključivanje u svijet odraslih. Adolescent još uvijek nije tomu dorastao. Stoga je prisiljen pronaći određeno privremeno mjesto – poligon, gdje će moći uvježbavati pojedine uloge koje društvo od njega očekuje. To adolescent pronalazi u skupini vršnjaka. Ona ima središnju ulogu u njegovom psihosociološkom razvoju. U njoj se adolescent osjeća zaštićen, prepoznaje se u zajedničkim uvjetima i s vršnjacima dijeli zajedničke interese. Skupina vršnjaka nezaobilazan je privremeni most na putu do vlastitog identiteta.

U skupini vršnjaka adolescent nastoji, prije svega, riješiti status "neovisnosti", pronaći važno uporište, postići emancipaciju od roditelja, zaštitu od autoriteta starijih i oslobođenje od različitih frustracija.¹⁵⁴ Najintimnije stvari koje adolescenti ne mogu povjeriti roditeljima, kao što su pitanja vezana za područje seksualnosti, najradije dijele s prijateljima ili vršnjacima. Psiholozi i sociolozi se spore oko toga tko ima važniju ulogu u procesu sazrijevanja adolescenata obitelj ili skupina vršnjaka? Campbell i Davan-Gold drže da skupina ima važnu ulogu, ali obitelj ostaje privilegirano mjesto socijalizacije.¹⁵⁵ Coleman pak skupinu vršnjaka smatra "mikro-društvom" s vlastitim vrednotama koje se suprotstavljaju vrednotama odraslih i tako postaju temeljnim izvorom i podrškom adolescentima. Skupina vršnjaka nije zamjena za obitelj, nego produženi prostor na putu do zrelog društvenog statusa.¹⁵⁶ Adolescent koji pripada jednoj kreativnoj, formativnoj, sportskoj ili kulturnoj skupini sposobniji je za dijalog i uspostavljanje stabilnog odnosa s roditeljima i općenito odraslima, od onih koji ne pripadaju nijednoj skupini. Društvenu dimenziju adolescent najintenzivnije živi unutar jedne skupine, u krugu prijatelja. Ona je i najidealnije mjesto za izgradnju seksualnog identiteta koji je važan za cjeloviti psihosociološki razvoj adolescenta. Dokazano je da su pona-

šanja odraslih uvelike predodređena modelima ponašanja iz razdoblja adolescencije. Osim toga, skupina je idealno mjesto za življenje prvih iskustava na afektivnom području. Intenzitet međusobnih odnosa u skupini razlikuje se u svakoj pojedinoj fazi adolescencije. Neki autori razlikuju tri razdoblja u samoj adolescenciji i po njima mjere intenzitet odnosa među članovima skupine.¹⁵⁷ Živeći u vrlo složenoj društveno-kulturnoj situaciji struktura skupine adolescenata doživljava određene promjene. Društvo svojim različitim stimulativnim sredstvima ističe i promovira individualizam (u središtu je "ja"), a zanemaruje komunitarnu dimenziju. Zašto? Zato jer se u ovakvim skupinama traži cjelovito zauzimanje: pojedinac se mora suočavati s različitošću drugoga i prihvatiti je, dijeliti s drugim zajedničke uloge, te prihvatiti određene odgovornosti i pravila ponašanja.¹⁵⁸

Osim pozitivnog utjecaja skupine na pojedinca, postoji i negativni utjecaj. Ima skupina među mladima koje djeluju destruktivno, u kojima se ne može ostvarivati cjelovita socijalizacija, niti izgrađivati vlastiti identitet. To su skupine zatvorenog tipa u kojima vladaju stroga pravila ponašanja i potpuna podređenost vođi skupine. Svako suprotstavljanje pravilima u grupi ili vođi skupine najčešće vode k izbacivanju iz članstva. To znaju biti razlozi upadanja u duboke krize i depresivna stanja. Odbačenost od vršnjaka "jedan je od emocionalno najtežih položaja u kojem se može naći mladi čovjek, bez obzira koliko mu odrasli u takvoj situaciji pomogli. U procijepu između grupe i odraslih adolescent ponekad premješta pritisak iz grupe na obitelj, što može izazvati dramatične obiteljske sukobe."¹⁵⁹ Negativne posljedice imaju posebnu težinu, ako je adolescent upao u grupu koja djeluje antidruštveno i koja obilježavaju antikulturno ponašanje. U takvim skupinama razvijaju se zastranjenja u ponašanju i djelovanju koja mogu ostaviti dalekosežne posljedice na osobnost adolescenta.

Psiholozi i sociolozi okupljanja mladih razvrstavaju u četiri različite skupine. U prvu skupinu spadaju one koje podržavaju društvene institucije (školske grupe, sportska druženja, razne dobrotvorne ustanove, ekološki pokreti, pokreti za mir, itd). Zatim postoje tzv. "spontane skupine", to su, uglavnom, male skupine koje tvore 4-5 članova. Članovi su međusobno čvrsto povezani s obzirom na istu dob i ekonomski položaj. Temeljni motiv okupljanju u takvim skupinama je afektivne naravi: mogućnost međusobnog simpatiziranja, zajedničkog zabavljanja i spontanog razgovora.

Postoje i "quasi grupe". To su grupe unutar kojih članovi nisu čvrsto međusobno povezani. Znakovi pripadno-

sti više su vanjske naravi nego unutarnjih zajedničkih interesa. Ovaj tip druženja pripada epohama 60-ih i 70-ih godina. I na kraju su skupine koje se obično nazivaju "bande". Sam naziv uključuje negativan predznak u odnosu prema društvu. Najčešće se takve skupine bave kriminalnim radnjama ili potiču različita devijantna ponašanja (konzumiranje droga, alkohola).¹⁶⁰

Škola

Temeljni je cilj škole socijalizacija i inkulturacija djece i mladih. Škola nije samo mjesto gdje se dobiva određeno znanje nego i mjesto duhovnog, moralnog i socijalnog sazrijevanja učenika. Zadatak škole kao imanentno odgojne institucije je "da posreduje ne samo znanje i znanstvene spoznaje, nego i vrijednosti, a da one budu prve, općeljudske, generičke, da odgojna najstojanja ljudski oplemenjuju, usmjeravaju, da nikoga ne sputavaju, da ne ograničavaju slobodu, da ne pritišću i ne nasrću na čovjekova shvaćanja, politička, vjerska, ideologijska i druga opredjeljenja koja proizlaze iz osnovnih ljudskih prava koja nisu sputana generičkim vrijednostima."¹⁶¹ Važnost škole kao odgojnog čimbenika naglašava i Drugi vatikanski koncil ističući kako škola snagom svoje misije "ide za tim da izgrađuje intelektualne sposobnosti, razvija pravilno rasuđivanje, uvodi u kulturnu baštinu koja je primljena od prošlih generacija, razvija smisao za vrednote i sprema za profesionalni život. Među učenicima različitih sposobnosti i društvenog položaja škola uspostavlja prijateljski odnos i stvara dispoziciju za bolje međusobno razumijevanje."¹⁶²

Škola za adolescente "predstavlja ustanovu u kojoj oni mogu dijeliti sva iskustva. U školi provode najveći dio vremena i u njoj uspostavljaju pojedinačne odnose s vršnjacima, raspravljaju o zajedničkim problemima, ostvaruju određeni tip komunikacije."¹⁶³ Kada je riječ o odnosu adolescenata i škole, Milanesi primjećuje određenu proturječnost. S jedne strane, čini se da su se poboljšali odnosi prema obveznom pohađanju škole i da je taj odnos prilično stabiliziran, s druge pak strane, ima primjera koji ukazuju na sve češće napuštanje škole od strane adolescenata i mladih.¹⁶⁴ Iako često čujemo od strane adolescenata da im je škola i upis na fakultet na prvom mjestu, ipak postoje nekoliko indicija koji dovode u pitanje interes adolescenata za pohađanje redovne nastave. To su: "izostanci s obvezne nastave, zakašnjanje na zajedničku nastavu, samovoljno napuštanje nastave, agresivno ponašanje prema nastavnicima, uništavanje školske imovine, a uočljiva je pojava raznih oblika ovisnosti kod mladih."¹⁶⁵ Čini se da škole još

uvijek nisu u stanju razraditi kulturu koja bi znala na visokoj razini integrirati studij i posao; učenje i socijalizaciju, priznajući tako mladima između 15. i 20. godine status odraslih. Moderno društvo pokušava tražiti rješenja u produživanju školovanja.¹⁶⁶

Nezadovoljstvo postoji i u odnosu adolescenata prema školskim strukturama i nastavnicima.¹⁶⁷

Zadnjih nekoliko godina vodi se živa rasprava o reformi odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj. Na putu smo traženja "nove hrvatske škole". S obzirom na odgoj i obrazovanje u hrvatskim školama "nitko nije zadovoljan". Čak bi se moglo govoriti o krizi odgojno-obrazovnog sustava. Njime nisu zadovoljni ni učitelji, ni učenici, a najmanje privreda i društvo. Jedan od razloga tome svakako je i zastarjela znanstvena paradigma na kojoj se još temelji naša pedagoška znanost.¹⁶⁸ Na temelju takvog nezadovoljstva, tvrdi Vlatko Previšić, da "su znanstvena istraživanja na području školske pedagogije ukazala da učenike ne opterećuju samo pretrpani programi i školske torbe, već hladna prodavačka atmosfera kakva može vladati u razredu i školi (...) Svođenjem učenika na objekt poučavanja zanemaruje se njegova personalizacija i stvaralačke mogućnosti."¹⁶⁹ Da je situacija zabrinjavajuća, ukazuje i činjenica da se svake godine povećava broj učenika srednje škole koji prekidaju redovnu školu.¹⁷⁰

Sve to ukazuje da je potrebno nešto mijenjati u "nastavničkoj strategiji" koja dominira u srednjim školama. U bliskoj budućnosti "može se očekivati sve više nezadovoljstva učenika glede nastavnih strategija i nastavne klime u kojoj su oni uglavnom pasivni promatrači koji mogu biti samo aktivni subjekti kad ih se provjerava, odnosno ispituje."¹⁷¹

Škola je oduvijek uz obrazovnu zadaću bila prije svega odgojna ustanova. "Odgajati ne znači njegovati samo razum, nego formirati čitava čovjeka: i srce i karakter. Odgajati znači: duhovne vrednote prenositi iz generacije u generaciju, vrednote koje životu daju smisao i sadržaj." Samo takav stav i pristup cjelovitu odgoju može vratiti školi ono mjesto koje joj pripada u procesu socijalizacije.

Masovni mediji i drugi izvori zabave

U modernom društvu, koje je okarakterizirano kao visoko tehnološko društvo, masovni mediji obuhvaćaju prostor u kojem napredak ima najjači intenzitet, do te mjere da je napredak postao jedna vrsta "laičke religije".¹⁷² Ukazujemo samo na neke činjenice koje govore o snažnom utjecaju masovnih medija u formiranju identiteta u adolescenata. Mediji su u novije vrijeme, posebno za djecu i mlade, po-

stali nezaobilazan izvor zabave u konzumiranju slobodnog vremena. Može se reći, da masovni mediji predstavljaju jednu novu "društvenu ustanovu"¹⁷³ u procesu socijalizacije mladih naraštaja, oni su "drugi odgojitelji" ili bolje reći "novi odgojitelji".¹⁷⁴ Suvremeni sociolozi i pedagozi, analizirajući njihovu ulogu u svakodnevnom životu djece, nazivali su ih "elektronski roditelji".¹⁷⁵ Tako je primjerice televizija u mnogim obiteljima postala moderna "baby sitter".¹⁷⁶ Mediji su uključeni u sve aktivnosti društvenog života i imaju nesaglediv utjecaj na čovjekovo svakodnevno iskustvo.¹⁷⁷

Masovni se mediji odnose na "cjelovitost sustava komuniciranja koji je svojstven današnjem društvu: odnose se na tehnička sredstva i na mnogostrukost poruka i - nasve - na novi mentalitet u upravljanju informacijama."¹⁷⁸ Njihova je snaga u "sposobnosti da registriraju veliku količinu informacija, da ih pravovremeno upute na bilo koju udaljenost, da bi bile na raspolaganju neograničenom broju osoba."¹⁷⁹ Mediji, posebno novi, put su "integracije pojedinca u kulturnu arenu koja obuhvaća cijelu planetu."¹⁸⁰ Zato se, danas, sve više naglašava potreba sustavnog odgoja za masovne medije. U literaturi se javlja novi pojam "media literacy".¹⁸¹ Video i audio naprave, kao što su televizija, čitači kompakt disketa, digitalni sustavi, raznorazni video registri, satelitske antene, Internet, telefoni i drugi suvremeni aparati postali su sastavnim dijelom kućnog namještaja i formiraju "kućni zabavni centar."¹⁸²

Kakav utjecaj imaju masovni mediji na suvremenog čovjeka? O tome su već napisane mnoge studije i učinjena mnoga istraživanja. Spominjemo samo neka koja se odnose na djecu i mlade.¹⁸³ Psiholozi, sociolozi i pedagozi pokušavaju istražiti posljedice utjecaja masovnih medija na psiho-motorički i moralni razvoj djece i mladih. Jedni će ih vrednovati kroz njihov doprinos u prenošenju informacija i širenju kulturnih horizonata i razmjeni kulturne baštine, oblikovanju ponašanja i izgradnji ljestvice vrednota.¹⁸⁴ Dok će drugi, poput Scrovea, u medijima vidjeti moćno sredstvo "depersonalizacije", posebno tamo gdje su ona sredstva političke moći.¹⁸⁵ Mediji stvaraju jedan novi mentalitet društvenog života koji ne promovira smisao i vrijednost zajedništva: napušta tradiciju i potiče odbojnost prema svakom obliku autoriteta, indiferentni stav prema onom što se oko nas događa.¹⁸⁶ Naglim širenjem satelita, a posebno Interneta, svijet se sve više povezuje i ujedinjuje, ali u isto vrijeme prijete opasnost od brisanja teritorijalnih granica, kulturnog i nacionalnog identiteta; stvaranja novih podjela između bogatih i siromašnih na temelju zastupljenosti u svijetu komunikacija.

Na temelju istraživanja koje je proveo COSPES, masovni mediji se nalaze na drugom mjestu na interesnoj ljestvici adolescenata, odmah poslije druženja s prijateljima.¹⁸⁷ Među mnoštvom masovnih medija, adolescente najviše privlači glazba, televizija, film, video igre, u novije vrijeme Internet.

Glazba

Glazba je postala intimni dio adolescentova svijeta i od svih masovnih medija najprisutnija je u njegovu životu. Adolescent se s glazbom budi i liježe; ona ga prati do škole; s njom ide na šetnju; s njenim zvukovima putuje u tramvaju.¹⁸⁸ Glazba adolescentima nije samo nešto što se “jednostavno sluša, u tišini, kao poznati i uobičajeni ritual. Glazba je otkriće, avantura, utočište. Glazba je kuća za stanovanje, mjesto velikih susreta, neo-mističnih agapa.¹⁸⁹ Jednom riječju, glazba je postala najizraženije sredstvo komuniciranja mladih. Sociološka istraživanja pokazuju da adolescenti vole glazbu, ona ih stimulira, uzbuđuje, uznemiruje i ošamućuje.¹⁹⁰ Glazba je oduvijek bila predmet zanimanja mladih, ali to postaje na poseban način sedamdesetih godina – pojavom rok glazbe. Rok¹⁹¹ postaje najsnažniji izričaj mladih onog vremena, a isto tako današnjih mladih. Rok je stil, moda, način života. Rok u sebi predstavlja bunt kulture mladih.¹⁹² “Rok je svjesni čin pobune protiv vladajućeg morala. (...) Traženje potpune neovisnosti od strane mladih i prekid s ustanovama: obitelji, školom, Crkvom, državom.”¹⁹³ Danas se sociolozi, psihijatri, psiholozi bave istraživanjem posljedica konzumiranja glazbe u mladih. Zbog velikih mogućnosti distribuiranja glazbenih sadržaja,¹⁹⁴ glazba je postala najkonzumiraniji sadržaj.¹⁹⁵ S obzirom na sadržaje koje rok glazba posreduje, analitičari izdvajaju nekoliko područja na koja se koncentriraju tekstopisci: seks, nasilni protesti, mistična putovanja, bunt protiv institucija, odbijanje svih oblika autoriteta.¹⁹⁶ Ovaj negativan utjecaj zadobiva još šire razmjere pojavom video glazbe – MTV. Američki analitičar Hart sazeo je ukratko “*credo*” suvremene glazbe: seks, droga i *rock and roll*.¹⁹⁷ Roku, *rapu* i *heavy* glazbi pridružuju se i najsuvremeniji oblici kao što su: *punk*,¹⁹⁸ *new wave*, *pop* koji uvelike određuju stil življenja današnjih adolescenata. Može se zaključiti da su mladi najbrojniji konzumatori glazbenih sadržaja, i najčešće pasivni potrošači bez bilo kakvog kritičkog promišljanja, žrtve zavođenja marketinga i modnih trendova, kojima je jedini kriterij u susretu s glazbom to je li zabavna ili nije.

Televizija

Televizija je najmasovnije i najvažnije sredstvo suvremene komunikacije. Zbog svoje moći da zahvati osobu u cjelini (vid-sluh-dodir) ima jak utjecaj na senzorni svijet gledatelja. Vrijeme provedeno pred TV-ekranom u stalnom je porastu. Uz spavanje i rad, gledanje televizije uzima najviše vremena u životu suvremenog čovjeka.¹⁹⁹ U suvremenoj elektronskoj eri televizija je postala temeljni čimbenik u mentalnom i psihološkom formiranju djece i mladih.²⁰⁰ Iako u manjoj mjeri nego glazba, televizija je također važan čimbenik u procesu socijalizacije adolescenata. Adolescent, u kontaktu s televizijom puno više uči stil ponašanja, poprima ljestvicu vrednota, prosuđuje i doživljava ljudsku stvarnost, nego li preko osobnog iskustva. Istraživanja na adolescentima u Italiji pokazuju da oni nisu previše ovisni o televiziji. Ona im, zapravo, više služi kao nadomjestak kad ne mogu ići vani ili kad žele izbjeći sukobe i svađe u obitelji.²⁰¹ Ali je isto tako činjenica, da adolescenti nisu u stanju sami procijeniti koliko televizija utječe na njihovo svakodnevno iskustvo.²⁰² Televizija ostaje primarni izvor društvenih informacija, sredstvo društvene integracije, društvenog informiranja i formiranja, prenositelj i stvaratelj kulture. Međutim, danas se sve više osjeća zabrinutost zbog negativnih utjecaja masovnih medija, pa i televizije. Zabrinjava prevelika koncentracija nasilja u televizijskim programima. To je istraživanjima dokumentirano.²⁰³ Nasilje na televiziji prouzrokuje značajne efekte na psihološku strukturu i na ponašanje, ovisno o subjektu i konkretnoj situaciji. Prema brojnim istraživanjima Andersona, proizlazi da televizijski programi doprinose "agresivnom ponašanju"²⁰⁴ i "uče da je nasilje prihvatljiva i normalna metoda u rješavanju svih problema."²⁰⁵ Sve je teže, zapravo nemoguće, pronaći načine kako zaštititi djecu i mlade od nasilničkog vala koji ih svakodnevno zapljuskuje s malih ekrana.

Film

Pod utjecajem brzog razvoja tehnologije, danas su velike kino dvorane zamijenjene su malim "kućnim kinima". Mogućnost korištenja video-rekordera učinila je dostupnim film čim se pojavi na tržištu. Posjedovanje video-rekordera i video-kaseta utječu na porast ovisnosti mladih o filmu. Današnji mladi imaju velike mogućnosti gledati jedan te isti film neograničeno puno puta.²⁰⁶ Ono što vide na filmskom platnu, postaje svijet njihovih želja i pretače se u lijep doživljaj i iskustvo koje žele uvijek iznova doživjeti. "Problem nastaje onog trenutka kada želja za ponovnim proživljavanjem 'filmskog doživljaja' postane način bijega

od životne stvarnosti.”²⁰⁷ Na temelju istraživanja o utjecaju kinematografije na mlade, Blumer zaključuje da “filmski spektakli prikazujući intimne detalje, s primamljivom privlačnošću, oblikuju život za koji se mladi zanimaju. Pred njihovim očima prezentiraju se stilovi života koji odražavaju njihove želje i nude im lažnu nadu u mogućnost integracije u vlastito ponašanje.”²⁰⁸

Kinematografija ima višestruki utjecaj na adolescente i na cjelokupnu društvenu stvarnost. Filmski sadržaji, a posebno filmske zvijezde, određuju koju će glazbu adolescenti slušati, kako će se odijevati, kakvu frizuru imati, kakve rekvizite na tijelu i odjeći nositi, koje će igračke kupovati, itd.

Jedan od negativnih utjecaja koji se legalno i ilegalno širi preko filma i televizije, ostavljajući negativne tragove, je pornografija. Gotovo nema vrste masovnih medija koja ne poseže za pornografskim sadržajima. Prisutnost pornografije u masovnim medijima, posebno na Internetu, poprima nesagledive razmjere negativnih posljedica. Opasnost je još veća, kad se zna da je pornografija *de facto* tolerirana i podržavana od mnogih javnih društvenih ustanova i to onih financijski najmoćnijih.

Ostali izvori zabave

Postoji još niz masovnih medija za kojima posežu mladi kako bi ispunili svoje slobodno vrijeme i zadovoljili svoju iskonsku težnju za srećom. Posebno popularno mjesto gdje se mladi redovito okupljaju jest diskoteka. Odlazanje u diskoteku ima posebno značenje u procesu socijalizacije adolescenata. Diskoteke su postale “sveta mjesta” (*nuovi santuari*) okupljanja adolescenata.²⁰⁹ To je mjesto kamo su usmjerene mnoge želje adolescenata. Međutim, danas sve više zabrinjavaju popratne pojave koje su povezane s odlaskom u diskoteku: širenje i konzumiranje droge, konzumiranje alkohola, sve kasnije zatvaranje diskoteka, odlasci u sve udaljenija mjesta gdje se otvaraju diskoteke (periferije grada), brzina i neodgovorna vožnja na povratku iz diskoteke i sve češće tragične prometne nesreće sa smrtnim posljedicama.²¹⁰ Sve to ukazuje i poziva odgovorne: roditelje, odgojitelje, vlasnike diskoteka, mas medije, a i političare da preuzmu svoj dio odgovornosti.

Novija istraživanja posebno se bave motivima odlaska u diskoteku. Mogli bismo ih reducirati na nekoliko grupacija: biti zajedno; mogućnost susreta i upoznavanje drugih osoba, ljudska klima i toplina ambijenta, prilika za uspostavljanje novih prijateljstava, slušanje glazbe, plesanje, prilika da se zaborave svakodnevne brige i opusti od dnevnog stresa, itd. Odlazak u diskoteku je prilika za dokazivanje

svoje odraslosti. To je postignuće određenog društvenog "statusa" koji uključuje mogućnost raspolaganja slobodnim vremenom, mogućnost biranja, slobodu izlaska vani i povratka kući. To je osjećaj sličan onom kad petnaestogodišnjak posjeduje motor ili kad osamnaestogodišnjak posjeduje vozačku dozvolu.²¹¹

Ispunjavanje slobodnog vremena mladi pronalaze u čitanju omiljenih časopisa. Čitaju isključivo ono što ih zanima i što ih zabavlja. U njima adolescenti pronalaze svoja interesna područja: ljepotu, modu, odgovore na najintimnija pitanja, seks, glazbu, susret s osobama iz spektakla i *show* programa. Na tržištu su brojni časopisi koji su po svom sadržaju prilagođeni senzibilitetima adolescenata. I u Hrvatskoj ima zapažen broj časopisa koji je namijenjen mladima.²¹²

S kompjuterskim računalima, na tržištu su se pojavile različite video-igre koje plijene vrijeme djeci i mladima. Kompjutor je prozor u svijet informatike. Posjedovanje ili neposjedovanje te "čarobne naprave" postalo je znak prepoznavanja i pripadnosti modernom svijetu.²¹³ Zapažen broj adolescenata u Italiji koji posjeduju računalo (njih 41%) izjavljuje da ga koriste isključivo za zabavu i vježbanje inteligencije.²¹⁴ Kada je riječ o video igrama, stručnjaci se slažu da su ona za mnoge postale svojevrsni "bijeg od stvarnosti."²¹⁵ U video-igramama dominiraju dvije teme: okultizam i moć.²¹⁶ E. Provenzo u svojoj knjizi *Video Kids* (1991) objavio je istraživanje u kojem je ispitivao utjecaj video igre Nintendo. Trenutno u SAD-u postoji više od 19 milijuna Nitendo igara, a još više u drugim zemljama. Od trideset najprodavanijih igračaka, dvadeset i pet njih su video-igre. Stoga, zaključuje Provenzo, video-igre su postale dio kulture i dječjeg iskustva danas.²¹⁷

Mogli bismo nabrajati još neka važna mjesta gdje mladi pronalaze izvor zabave, kao što su sportski centri, putovanja, *party*. Svi navedeni masovni mediji i drugi izvori gdje mladi pronalaze sadržaje koji ih zabavljaju, imaju važnu ulogu u izgradnji identiteta i integracije u društvo. Na cjelokupnom je društvu da poduzme odgovarajuće korake, preko različitih odgojnih institucija i alternativnih programa, kako bi mlade spremili za "suživot" s masovnim medijima i zaštitili ih od neželjenih posljedica.

ADOLESCENTI U POSTMODERNOM-INDUSTRIJSKOM DRUŠTVU

postao je sinonim za suvremeno društvo. Pod pojmom “složeno” misli se na diferenciranost, složene društvene odnose, sustav društvenog raslojavanja na bazi prestiža ili ekonomske moći, utjecaj tehnologije, stupanj raspodjele rada. Moderno društvo u sebi ima tendenciju postajati sve složenije i specijaliziranije.²¹⁸ Prijelaz iz “jednostavnog društva” u “kompleksno društvo” Montesperelli promatra kroz metaforu prijelaza iz “sela” u “metropolu”.²¹⁹ Cijeli niz društvenih pojava u visokorazvijenim društvima unosi diskontinuitet unutar razvojnog progresivnog modela koji je temelj industrijskom društvu. Rapidni tehnološki razvoji u sebi razotkrivaju znak proturječnosti; natječući se ne samo u poboljšanju životnih uvjeta, nego u isto vrijeme u prijetnji ljudskoj egzistenciji, u tolikoj mjeri da pitanje ekologije i problemi kontroliranja tehnoloških efekata na ambijent, predstavlja danas ključno pitanje za preživljavanje društvenih sustava.²²⁰ Procesom urbanizacije koncentrirale su se velike mase ljudi u ogromna gradska središta gdje više ne mogu uspješno funkcionirati temeljne društvene strukture; u stalnom je porastu problem anonimnosti, siromaštva, devijantnih ponašanja, kriminala, droge... A industrijalizacija, iako praćena visokim tehnološkim napretkom, nije u stanju riješiti problem nezaposlenosti, posebno mlađe generacije.²²¹ Može se reći da je “*social change*” jedina konstanta suvremenog društva.

Danas se mnogo govori i piše o krizi društva, krizi našeg doba, krizi civilizacije.²²² Kriza se odražava na cjelokupnu ljudsku stvarnost. Govori se o krizi međuljudskih odnosa, na osobnoj i internacionalnoj razini. Društvo ne daje dovoljno sigurnosti za uspješnu budućnost novim naraštajima. Sve je teže planirati budućnost i dati joj određeni smisao budući da “sutra” poprima sve negativniji predznak. Za razliku od prethodnih naraštaja kojima je sutra bilo sinonim za “biti bolje”, za današnje mlade “sutra” uključuje strah i nesigurnost.²²³ Znakovito se izražava jedan adolescent, sedamnaestogodišnjak, kada kaže da je za njega budućnost “crna rupa”.²²⁴

Jedna od temeljnih oznaka kompleksnog društva svakako je pluralizam. Današnje društvo ne posjeduje jedno uporište koje bi davalo etički temelj vrednotama, ili ih ima previše ili ih uopće nema.²²⁵ Strukturalni i kulturni pluralizam svojom dinamičnošću ima veliki utjecaj na kulturno usmjerenje mladih, bitno određuje njihove životne orijentacije.²²⁶

Društvo s visokim tehnološkim standardom, gdje komunikacija omogućuje brzu protočnost informacija i na taj način povezanost s cijelim svijetom, gdje moderna sredstva javnog prometa omogućuju brzo premještanje s jed-

nog kraja svijeta na drugi, ima veliki utjecaj na mlade generacije. Ključna riječ u suvremenoj kulturi je 'komunikacija.'²²⁷ Sve to stvara i nudi pluralizam religioznih, političkih i moralnih opcija. Suvremeni ritam života današnje mlade pretvara u moderne "nomade". Komercijalni sustav, mogućnost putovanja, masovni mediji umnažanjem mogućnosti informacija, otvaraju pristup različitim stilovima života, ponašanja i razmišljanja. U isto se vrijeme, s umnažanjem mogućnosti, povećavaju i frustracije. Naime, ono što mladi žele, što planiraju i što smatraju ostvarivim sukobljava se s različitim poteškoćama: od ekonomskih do političkih. S posljedicama krize modernog društva, mnogi autori povezuju problem "gubljenja smisla" s gubitkom zanimanja za pitanje smisla života, a jačanje utilitarizma s indiferentizmom.²²⁸ U društvu koje se temelji na načelu proizvodnje, razmjeni materijalnih dobara i konzumiranja te pod jakim utjecajem propagandnih ponuda, konzumiranje postaje temeljni oblik izražavanja mladih, a konzumizam postaje zajednička "droga" mladih. U tom smislu Emma govori o današnjim mladima kao "izvoru profita".²²⁹ Mladi, posebno adolescenti, u mnogim društvima predstavljaju "periferiju" društvenih interesa. Taj proces zanemarivanja i potiskivanja jedne masovne populacije, kao što su mladi, uvjetuje rađanje nove kulture mladih, tzv. "marginalne kulture".²³⁰ Pod pritiskom društvenih sustava, mladi danas žive jedan oblik kompleksnosti, diferenciranosti i proturječnosti. Adolescenti su u isto vrijeme žrtve i tužitelji modernog društva. Mladi, posebno adolescenti, najbrojniji su i najvjerniji potrošači modnih i drugih društvenih trendova, a nalaze se na samom rubu društva. Oni su ili sanjari jednog novog, pravednijeg i slobodnijeg društva, ili pak više ne sanjaju jer im se čini da im društvo ne može i ne želi ponuditi ništa bolje.²³¹ Iz svega ovoga proizlazi da moderno društvo ne osigurava dovoljne uvjete i temelje za izgradnju stabilnog identiteta. Zato sve češće susrećemo mlade čiji se identitet temelji na individualizmu, identitet koji je u sebi fragmentaran, identitet u trajnom razvoju, ambivalentan i kontradiktoran, nikad dovršen niti apsorbiran u jednoj čvrstoj pripadnosti.²³² Današnje društvo kontinuirano promovira nove potrebe i rađa nove želje koje mladi nisu uvijek u stanju zadovoljiti. Zato raste dezorijentacija i razni oblici frustracije. To su ujedno predispozicije za različita devijantna ponašanja: droga, alkohol, bezvoljnost, nasilje.²³³ Povijesno-sociološki pristup "današnjem fenomenu mladih očituje nam stanovitu napetost između mladih i svijeta odraslih, posebice što se tiče društvenih institucija. U arhaičkim i patrijarhalnim društvima ta je napetost bila toliko u korist odraslih da se

malo ili nimalo vodilo računa o mladima i njihovim težnjama. (...) Danas se događa 'otkriće' mladih u psihološkom i sociološkom pogledu, te oni od objekta društvenih zbivanja postaju svojevrsni subjekt i važan društveni čimbenik. O njima se danas voli reći da su 'seizmograf' društva, što ne vrijedi u pasivnom značenju nego kao kvasac novih događanja."²³⁴

NEKA OBILJEŽJA HRVATSKOG "DRUŠTVA U TRANZICIJI"

Napomene uz pojam "tranzicija"

Izraz "hrvatsko društvo u tranziciji" ili "Hrvatska zemlja u tranziciji" u sebi krije slojevitú konotaciju. Općenito, pojam "društvo u tranziciji" primjenjuje se kada se govori o društvima zemalja Istočne i Srednje Europe. Iako nam je izraz "društvo u tranziciji", kao tehnički termin blizak, zbog slojevitosti i višeznačnosti, zahtijeva ozbiljnost i terminološku preciznost u diskursu.²³⁵

Francuski sociolog P. Michel drži da je "govor o tranziciji sam po sebi dvojbén i upitan, jer pretpostavlja da su jasno i jednoznačno određene i polazna i dolazna točka tranzicije što, međutim, nije slučaj."²³⁶ Optimističko ozračje koje se naslućivalo u početnim devedesetim godinama, vezano za tranzicijske rezultate, vrlo je brzo splasnulo. Ubrzo se naslutio kraj ideološkog i ideologizirajućeg sna o tranziciji koji je bio veoma popularan u drugoj polovici osamdesetih godina i imao visok stupanj kredibiliteta. Ljudi su se razočarali u "dugo očekivanu 'veliku preobrazbu'"²³⁷ Danas se sve češće pojavljuju sociološke studije koje se bave problemom tranzicije i njenom dinamikom u zemljama Istočne i Srednje Europe.²³⁸

Za hrvatsko društvo u tranziciji još uvijek se "ne može dosta jasno niti definirati je li pluralno i u kojem smislu; je li civilno i u kojem smislu; je li nacionalno i u kojem smislu; je li katoličko i u kojem smislu... Što sadrži identitet hrvatskog građanina."²³⁹ Ali, iz dana u dan, vidljivo je da se u Hrvatskoj sva područja društvenog života usmjeravaju prema novim tokovima. Tako u gospodarstvu prevladava tržišna orijentacija, u politici se teži za pluralizmom, a u kulturi oživljavanja tradicionalne baštine i otvaranju prema novim svjetskim trendovima.²⁴⁰ Možemo se složiti s Jukićem koji kaže da tek sada otkrivamo temelje demokracije: slobodne izbore, tržišno gospodarstvo, samostalne sindikate, privatno vlasništvo, nezaposlenost, političke stranke, itd.²⁴¹ Svi ti novi procesi predstavljaju nove izazove za "mlado hrvatsko društvo". Tekovine socijalističko-komunističkog sustava nametnule su Hrvatskoj krvavi rat,

u kojem je narod morao izboriti vlastiti opstanak. U poslijeratnom razdoblju trebalo je početi ispočetka i “staviti narod u pučku školu iz predmeta: demokracije, slobodnog tržišta, idejnog pluralizma i gospodarske učinkovitosti.”²⁴² Riječ je o jednom dugom, i u sebi, proturječnom procesu. Svi relevantni ekonomski pokazatelji govore “da se društvena kriza postkomunističkih zemalja produbljuje, da je prijelaz k tržišnoj ekonomiji mukotrpan i neizvjestan proces. Nisu rijetka upozorenja zapadnih znanstvenika koji shvaćaju težinu i dramu aktualnih procesa, dramatično upozoravaju da je uspostava političkog demokratskog poretka prvenstveni i apsolutni cilj od kojeg se nikako ne bi smjelo odvratiti usprkos svim poteškoćama.”²⁴³ Hrvatsko se društvo mora suočiti sa svim napetostima i protuslovljima koje u sebi nosi dinamika tranzicijskih procesa. Nužno je insistirati na četiri temeljna kriterija koji su, na neki način, određeni pokazatelji u kojem se smjeru odvijaju tranzicijski procesi. To su: dosljedan razvoj i stabilizacija demokracije, preobrazba ekonomije i promjena strukture vlasništva, poboljšanje i održavanje prihvatljivog standarda života, postizavanje i očuvanje društvenog mira.²⁴⁴ To je u sebi dug i spor proces. Ralf Dahrendorf govori o tranziciji kao procesu koji u nekim svojim aspektima može trajati i do šezdeset godina.²⁴⁵ Koliko će taj proces trajati u Hrvatskoj ostaje otvorenim pitanjem, ali za sada je jedno sigurno: na hrvatska vrata je pokucalo “novo građansko društvo”²⁴⁶ koje je tek u nastajanju.

Crkva i religija pred izazovima “društva u tranziciji”

Da bismo mogli nešto reći o utjecaju tranzicijskih procesa na Crkvu i na religioznost općenito, potrebno je poznavati novo društveno ozračje u kojem Crkva živi i djeluje. Za to su potrebna sociološka istraživanja i analitički pristup cjelokupnoj novonastaloj društvenoj stvarnosti. Već je istaknuto da je sam pojam “tranzicija” jako fluidan i prilično neodređen, posebno kada se želi znati konačan ishod tranzicijskih procesa.

Promišljajući religioznu situaciju u društvima u tranziciji, sociolozi i politolozi su u dosadašnjim analizama uglavnom polazili od vrednovanja uloge Crkve. Ta polazna situacija, ujedno je svojevrstni ključ u prosuđivanju sadašnjeg ponašanja Crkve i religije.²⁴⁷ Naime, prema Crkvi i religiji komunistički se režim odnosio kao prema stranom tijelu, ne priznajući religiju kao konstitutivni element društvenog tkiva.²⁴⁸ Uz sve to katolička Crkva u Hrvatskoj, u komunističkom razdoblju je preuzela zaštitničku ulogu promovirajući nacionalne i kulturne vrijednosti;²⁴⁹ bila je no-

siteljica težnji za slobodom i neovisnošću;²⁵⁰ simbol i nositelj neokonformizma, solidarnosti, zajedništva i tolerantne iskrenosti;²⁵¹ čimbenik nacionalnog homogeniziranja²⁵².

Što se bitno događa u procesu tranzicijskih promjena, a što se posebno odražava na Crkvu i religiju? Koju ulogu ima Crkva u hrvatskom društvu kojeg nazivamo “tranzicijsko društvo”? Na žalost, da bi se dao bilo kakav odgovor nedostaje analitičkih studija i socioloških istraživanja. Ipak se mogu zamijetiti određeni pomaci koji ukazuju na promijenjeni odnos društva prema religiji: vjerska sloboda se štiti zakonima i institucijama; vjerska pripadnost nije više znak političke nepodobnosti, vjerski odgoj ima svoje mjesto u javnim školama (vjeronauk je školski predmet); slobodno se nose i ističu vjerski simboli, crkvene ustanove otvaraju privatne škole, vrtiće, internate, zdravstvene ustanove, itd. Šundalić promjene u ulozi Crkve i religije u novoj društvenoj zbilji vidi na dvije razine: na učvršćivanju religijske organizacije i buđenju osobne religioznosti. Oba ova procesa ukazuju na revitalizaciju religije: na razini ustanova, na razini osobe i na populističkoj razini.²⁵³ Cifrić u analizi religijske situacije u našem društvu, povezuje proces tranzicije sa sekularizacijom.²⁵⁴ Isti autor drži da je tranzicija donijela novi položaj Crkve u društvu. Neki u tome prepoznaju trijumfalnu pobjedu Crkve i njenu povijesnu šansu. Zapravo, riječ je o promjeni religijskog ozračja, tj. odnosa prema vjeri, što se odražava u smanjenju broja deklariranih nevjernika, iako se još uvijek ne može govoriti o promjeni religiozne situacije.²⁵⁵ Bez obzira na jaki utjecaj dvaju procesa, sekularizacije i ideologizacije, porast religioznosti općenito je iskustvo u posljednjih deset godina u Srednjoj i Istočnoj Europi. Tradicionalno jaka crkvena religioznost, isprepletena s pučkom religioznošću, opstala je u tom dijelu svijeta unatoč službenoj i institucionaliziranoj ideologiji ateizma.²⁵⁶ Na temelju istraživanja studentske populacije, Ležnjak je došla do zaključaka koji ukazuju na značajne kontrasekularizacijske procese vidljive u povratku tradicionalnoj i crkvenoj religioznosti.²⁵⁷ Na temelju dobivenih rezultata, autorica zaključuje da se katolička Crkva pokazala “kao važan čimbenik ublažavanja krize identiteta nastale transformacijom društvenog sustava, ali i da se religija prihvaća kao dio nacionalnog identiteta i tradicije koja može biti više deklarativne naravi nego što se može govoriti o visokom stupnju religioznosti.”²⁵⁸ Da bi se moglo nešto konkretnije zaključiti glede religijske strukture potrebna su cjelovitija istraživanja. Dok sociolozi u procesima tranzicije uočavaju nove povijesne šanse za Crkvu, teolozi i katolički analitičari više ukazuju na negativne posljedice tranzicijskih procesa upravo za Crkvu i

općenito za religioznost.²⁵⁹ Kušar analizirajući suvremeno zapadno društvo, čije se temeljne oznake prepoznaju i u hrvatskom društvu (sekularizam, pluralizam, individualizam), ukazuje na pojavu kršćanskog eklekticizma, odnosno kršćanstva po izboru.²⁶⁰ Marijan Jurčević pak, pozivajući se na Michela, a primjenjujući na našu konkretnu stvarnost, vidi u procesu tranzicije “vrijeme između vremena heroizma i vremena mesijanizma.”²⁶¹ Povećava se broj blagoslovina, ali se ne zamjećuje intenzivnija duhovnost; u porastu je “festivna religioznost”, religiozni individualizam, parcijalno kršćanstvo, te “nova vjerovanja”.²⁶² Često se može čuti kako je s padom komunizma prošla opasnost od ateizma. Međutim, Šagi upravo upozorava na trijezno premišljanje post-komunističkog razdoblja glede ateizma. U današnjem tranzicijskom društvu ateizam je u formi agnosticizma i indiferentizma još opasniji, jer se povezuje s permisivnim moralom sa Zapada.²⁶³

Iako još uvijek nemamo dovoljno jasnu viziju novog društvenog sustava kojeg će iznjedriti tranzicija, ipak se naziru obrisi složenih (u sebi proturječnih) društvenih promjena koje se sve više odražavaju na religijsku strukturu i općenito čovjekov stav prema Crkvi i religiji. Tranzicijski procesi stavljaju Crkvu pred novi izazov. Još jednom je Crkva na našim prostorima pred zahtjevom prilagođivanja novim društvenim okolnostima – društvom koje je u sebi pluriformno.²⁶⁴ Stoga je pluralizam novi imperativ za kršćanstvo. Valja ga prihvatiti “s njegove pozitivne strane i odgovoriti mu stvaranjem novih načina vjerovanja i življenja po vjeri koji će biti dublje ukorijenjeni u njezinim izvorima, dijaloški i kritički otvoreni prema pluralnosti ‘spasenjskih’ i svjetonazorskih ponuda u društvu te životno i intelektualno vjerodostojni u svojem svjedočenju. Živimo suočeni s imperativom stvaranja novih ‘prostora crkvenosti’ u našem društvu.”²⁶⁵ Sve dosad rečeno može poslužiti u stvaranju određenog društveno-kulturalno-političkog okvira u kojem izrastaju i naši adolescenti. Mislim da su oni u daleko težoj situaciji od odraslih, jer nisu bili duboko ukorijenjeni u “prošlom vremenu”, a ne mogu imati jasnu viziju što će donijeti novo “sutra”.